

Theme of the issue “Tradition of symbolism in architecture”
Žurnalo numerio tema „Simbolizmo tradicija architektūroje“

SAKRALINĖS ARCHITEKTŪROS SIMBOLIZMAS H. U. VON BALTHASARO IR K. RAHNERIO TEOLOGIJOJE

Linas KRÜGELIS

*Dizaino katedra, Architektūros fakultetas, Vilniaus Gedimino technikos universitetas,
Saulėtekio al. 11, LT-2040 Vilnius, Lietuva
El. paštas linnarri@yahoo.com*

Įteikta 2014 09 22; priimta 2014 09 30

Santrauka. Sakralinė architektūra, būdama glaudžiai susieta su konkrečia religija, visuomet buvo gaubiamas paslaptinumo ir mįslingumo šydu. Sakraliniai simboliai bažnyčių architektūroje yra plati ir nedaug ištirta sritis. Menotyroje simbolis dažnai suvokiamas kaip regimas, asociatyvus vaizdinys, turintis savo prasmę. Sakralinės architektūros simbolizme XX a. įvyko nemažai reikšmingų pokyčių. Kyla klausimų, kodėl naujosios minimalizmo srovei priskirtinos bažnyčios stokoja ikonografinių regimųjų religinių simbolių ir ženklų. Ar tikrai dėl šių elementų stokos kaltas postmodernus sekuliarusis menas?

Straipsnyje siekiama tarpdalykinio pobūdžio tyrimu aptarti galimą teologinių srovių įtaką šiuolaikinei bažnyčių architektūrai. Lyginama, kaip kito bažnyčios kaip kulto pastato samprata po Antrojo visuotinio Vatikano Bažnyčios susirinkimo. Nagrinėjami dėl šių procesų sąveikos atsiradę architektūros pavyzdžiai.

Reikšminiai žodžiai: simbolis, sakralumas, architektūra, bažnyčia, teologija, minimalizmas.

Įvadas

Architektūra, kaip viena iš svarbiausių žmogaus kūrybinių galių apraiškų, visais laikais buvo gaubiamas mįslingumo, paslėptų prasmų, emocinės įtaigos skraiste. Žvelgdami į praeitis architektūros istorinę perspektyvą, regime, jog subtiliųjų architektūros meninių prasmų fone dominuoja sakralinių pastatų kontūrai. Mūsų geografinėje ir kultūrinėje plotmėje architektūros meninio, mistinio simbolizmo plotmėms ryškiausiai atstovauja katalikiškų sakralinių pastatų kūrimo tradicija. Šios tradicijos gijos siekia antikos laikus, kur buvo suformuotas pagrindas Europos architektūros raidai. Tačiau tradicija yra tik vienas iš atramos taškų architektūros raidoje, nors kartais ir suvokiamas kaip ribojantis ar pažangą varžantis veiksnys. Tradicijos ir inovacijų konfliktas yra neišvengiamas, bet tik iš šių dėmenų santykio mes galime įvertinti architektūroje vykstančius pokyčius.

Šiuolaikiniuose menotyros tekstuose tarsi jau tapo populiariu kritiškai vertinti šiuolaikinių katalikiškų sakralinių pastatų architektūrą arba subtiliąsias šių pastatų meninės formos reikšmes. Kaip yra rašęs

Camilian Demetrescu, „didžioji dalis tyrimų, skirtų tyrinėti krikščioniškoms šventykloms, sakraliniams simboliams skiria per mažai dėmesio arba jo neskiria visiškai. Tokie tyrinėjimai dažnai apsiriboja tik bažnyčios pastato funkciniais, estetiniais, medžiaginių savybių aprašymu“ (Demetrescu 2000). Pažymėtina ir tai, kad šiuolaikiniai katalikų bažnyčių pastatai dažnai kritikuojami dėl pernelyg išreikšto modernumo ir dėl sakralinių simbolių ir jų prasmų stokos. Reiškiamą kritiką galima išskirti į dvi esmines, tarpusavyje sunkiai atsiejamas kryptis – meninę ir teologinę. Meniniai bažnyčios pastato sprendiniai yra tiesiogiai susieti su teologine mintimi, bažnyčios pastoracine misija. C. Demetrescu publikacijoje „Simboliai sakralinėje architektūroje ir ikonografijoje“ (angl. *Symbols in Sacred Architecture and Iconography*), apibendrindamas savo mintis apie šiuolaikinės architektūros universalių simbolių naudojimą, teigė, „kad žinių sklaidos šia tema stinga ne tik mokant architektūros, bet ir rengiant dvasininkus teologiškai“. Todėl, anot jo, nesunku įsivaizduoti šio dvejojo ignoravimo pasekmes šiuolaikinei

sakralinei architektūrai. „Esame tiesiog epideminio architektūros ir ikonografijos hibridizavimo liudininkais dėl simbolių kultūros stokos ir prasto statytojų ir klientų skonio“ (Demetrescu 2000). Sakralinis menas nuo seniausių laikų sietinas su tikėjimo tiesų perteikimu, todėl ir šio pobūdžio mene greta meninės formos kriterijų regime ir atitikties skelbiamoms tikėjimo tiesoms būtinybę. Menotyroje tyrinėjant šiuolaikinę sakralinę architektūrą, jos simbolizmą, retai kada atsižvelgiama į religinės minties raidą nagrinėjamu laikotarpiu, o tai yra tiesiogiai susiję ir su sakralinės architektūros raida.

Šio straipsnio tikslas yra palyginti teologinės minties, orientuotos į liturgijos šventimą, raidą su meninių formų kaita sakralinėje architektūroje. Straipsnyje aptariami žymiausių XX a. Katalikų Bažnyčios teologų Hanso Urso von Balthasaro ir Karlo Rahnerio požiūriai į sakralumo sampratą ir ją lemianti sakralinių simbolių įprasminimo tradicijos kaita. Pasitelkiant lyginamąjį metodą yra gretinamos religinės minties ir architektūros raidos sintezės apraiškos. Istoriniu aprašomuoju metodu apžvelgiami kertiniai istoriniai duomenys, formuojantys šiame straipsnyje atliekamo tyrimo pagrindą. Taikant hermeneutinį metodą, interpretuojamos simbolių apraiškos ir reikšmės bažnyčių architektūroje.

Architektūrinis bažnyčios simbolizmas pagal H. U. von Balthasaro teologinę doktriną

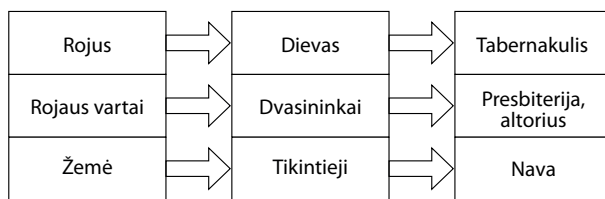
Nėra nauja teigti, kad bažnyčios pastato kūrimas neapsiriboja vien tik estetinė ir technologine problematika, tačiau yra glaudžiai susietas su Bažnyčios pastoracine misija ir vizija, kuri abstrakčiai nurodo, apibrėžia kulto pastato sampratą. Lietuvoje šiuo metu stinga literatūros, kurioje, remiantis religinės simbolikos perspektyva, būtų nagrinėjama ir pristatoma šiuolaikinės bažnyčios, kaip kulto pastato, paradigmos kaita XX a. Perfrazuojant lenkų kilmės amerikiečių teologo R. Vosko mintis, šiuolaikinio bažnyčios pastato transcendencijos supratimas prasideda nuo pastato prasmės giluminio supratimo per šiuolaikinės teologijos prizmę. R. Vosko savo knygoje „God’s House is Our House“ glaustai aptaria dvi, jo teigimu, ikonines teologijos srovės – Karlo Rahnerio ir Hanso Urso von Balthasaro. Šios srovės nulėmė XX–XXI a. bažnyčios, kaip transcendentalaus sakralinio pastato, sampratos kaitą. Todėl pravartu plačiau ir kontekstualiau aptarti šių dviejų teologijos korifėjų įtaką architektūros ir sakralinio simbolizmo raidai.

H. U. von Balthasaras, gimęs Liucerne (Šveicarija, 1905 m.), buvo katalikų kunigas, jėzuitas. Dar prieš teologijos studijas jis pasižymėjo kaip talentingas pianistas ir Mocarto kūrybos gerbėjas. Šiandien Balthasaras lai-

komas vienu iš pagrindinių XX a. Katalikų Bažnyčios teologų, dariusių įtaką Vatikano Antrojo visuotinio Bažnyčios susirinkimo nulemtų pokyčių kryptį. Kartu su bendraminčiu Josephu Ratzingeriu (vėliau pop. Benediktas XVI) Balthasaras buvo labiau priskiriamas prie katalikiškosios tradicijos gaivinimo, atnaujinimo šalininkų nei prie liberaliųjų reformatorių. Jo pasaulėžiūrai didelę reikšmę turėjo Ignaco Lojolos mistiniai tekstai bei Tomo Akviniečio propaguota universalus grožio samprata. Kaip rašė Randy’s Stice’as, T. Akviniečio teologijoje grožis apibrėžiamas trimis sąvokomis: *integritas* (vientisumas, užbaigtumas), *consonantia* (proporcija), *claritas* (tyrumas, ontologinis grynumas) (Stice 2012). O ir Balthasaro teologijos pasaulėvaizdis aprašomas naudojantis panašiais estetiniais pavyzdžiais. Jo įsitikinimu, Dievo apreiškimas visada yra stebinantis ir netikėtas, jo niekas negali nei kontroliuoti, nei nuspėti. „Dievas niekada negali būti visiškai užčiuoptas ir visada išliks transcendentalus žmogiškai patirčiai. <...> Šiame ikoniškame pasaulyje Dievas yra grožis, todėl neturėtų būti pajautas arba pastebėtas stebėtojo tam, kad būtų įvardintas kaip objektyvus grožis“ (Vosko 2006). R. Vosko nuomone, H. U. von Balthasaras bažnytinius sakramentus laiko tarsi keliavimo priemone rojus link ir pilnutiniu Dievo patyrimu (ten pat). Anot H. U. von Balthasaro, Eucharistijos liturgija, bažnytinė muzika, liturginiai tekstai, dailė ir architektūra, panaudojami bendram transcendentiniam tikslui, turi būti gražūs, tyri, nesutepti tam, kad deramai tarnautų lyg kelias pas Aukščiausiąjį (Vosko 2006). Todėl Balthasaro transcendencijos supratimą priimta laikyti kaip „vertikalųjį“ Dievo pažinimą.

Balthasaro požiūris į svarbiausius katalikiškosios minties aspektus dažnai tapatinamas su labiau tradicionalistiniu požiūriu į bažnyčią kaip į sakralinę erdvę. Neatsitiktinai Balthasaro teologiją raiškiai atspindi linijinė, simetriška arba disimetriška bažnyčios išplanavimo struktūra, turinti aiškią vidaus erdvių ir daiktinių elementų semantinę hierarchiją. Bažnyčios, kaip sakralinės erdvės, substancialioji kokybė nuskamba panašiais kriterijais, kaip ir Senojo Testamento tradicijoje minimos žydų šventyklos, kuriose dominuoja regimoji architektūros, dailės ir religinių ritualų kokybė. Neveltui žymus Balthasaro teologijos tyrinėtojas Aidanas Nicholsas, charakterizuodamas Balthasaro katalikiškosios teologijos kryptį, ją apibūdina trimis žodžiais – *gražu, gera ir tikra* (Nichols 2011). Pasak šio autoriaus, Balthasaras buvo tvirtai įsitikinęs, jog transcendenciją žmogus gali pajusti ir pagrindinėmis savo jauslėmis – regėjimu, lytėjimu, uosle, skoniu. Žinoma, jei tik šioms jauslėms bus suteiktas tinkamas impulsas, kurį gali sužadinti vaizdiniai ir simboliai.

Architektūroje šie principai galioja ir bažnyčios erdvės sakralumui, jo pajautai. Todėl šios teologinės srovės šviesoje bažnyčios vidaus erdvė suprantama kaip aukštesniųjų, antgamtinių realybės formų reprezentavimo vieta. Įdomu tai, kad tiek dvasininko, tiek bažnyčios lankytojo vaidmenys Balthasaro teologijoje yra asociatyviai siejami su architektūrinių erdvių ir daiktinių elementų tarpusavio hierarchija. 1 pav. pateiktoje schemoje pavaizduotos simbolinės asociacijos tarp dieviškojo pasaulio ir regimosios bažnytinės erdvės. Charakterizuodamas bažnyčios simbolines erdvės sąsajas su transcendencija, Balthasaras, pasak R. Vosko, išskiria tris lygmenis, kuriuos tarpusavyje gretina. Pradiniu tašku šioje grandinėje yra erdvė – dangus, dangaus vartai, žemė, visa tai sugretinama su gyvuojančiu pradu – Dievu, dvasininkija, žmonėmis. Architektūriniu pavidalu visa tai perteikiama skirtingomis sakralinėmis erdvėmis – tabernakulio, presbiterijos, pagrindinės navos (1 pav.).

1 pav. Bažnyčios pastato prasmė struktūra pagal U. H. von Balthasaro teologiją (Vosko 2006)

Fig. 1. Symbolic structure of the church building according to the theory by U. H. von Balthasar (Vosko 2006)

Iš pateiktos schemos matyti, kad U. H. von Balthasaro teologijoje bažnyčia suvokiama simbolinės vertikalės principu, pagal kintantį sakralumo lygmenį ir jo metafizinę prasmę. Čia esama panašumų ir su Mircea Eliade filosofiniu modeliu – *axis mundi*. Šios schemas, o kartu ir Balthasaro teologinio mokymo, ištakas galima išžvelgti bažnyčiose, pastatytose po Tridento visuotinio bažnyčios susirinkimo (1563 m.). Tokia hierarchizuota šventovės struktūra ilgus šimtmečius buvo išreiškiamą sąvoka – *Domus Dei* (lot. Dievo namai), o liturgijos centre išstatomas Dievo buveinę simbolizuojantis tabernakulis. Tokiose bažnyčiose buvo stengtasi perteikti amžinojo gyvenimo tobulumą. Tačiau tradiciškai krikščioniškąją šventyklą labiausiai buvo siekiama atspindėti Kristaus kūną, todėl tam tikros pastato dalys asocijavosi su Kristaus kūno dalimis (Demetrescu 2000). Kitaip tariant, regimieji sakralumo simboliai, jų estetinė, dangiškumą reprezentuojanti kokybė yra esmingai svarbūs XX a. Balthasaro teologijoje.

Transcendencijos ir sakralumo samprata, kurią gvildeno U. H. von Balthasaras, būdinga ir kitiems

šio laikotarpio sakralinės architektūros ir sakralinio simbolizmo tyrinėtojams. Pavyzdžiui, krikščionių teologas D. Foy Christophersonas rašė, kad sakralinė erdvė turi pirmąją ryšį su natūraliu grožiu, kuris regimas iš Dievo kūrinio gamtoje. Todėl bet kokie daiktai, naudojami Dievui garbinti, turi pasižymėti natūraliu savo grožiu, turi būti vengiama imitacijų iš menkaverčių medžiagų (Christopherson 2004). Toliau šis autorius mini, kad bet kokia erdvė, ar ji būtų sakralinė, ar sekuliari, veikia žmogų per specialią simbolių kalbą. Pačių simbolių išraiškos formos gali būti įvairios, jos gali reikšti įvairiais pavidalais: per šviesą, spalvą, garsą, įvairių tipų ženklus, medžiagą (vanduo, taurieji metalai). Šių elementų tinkamas pritaikymas, harmoningas suderinimas suteikia bažnytinei erdvei sakralumo ir transcendentalumo savybių. To mes negalime pamatuoti empiriškai, tačiau kaip sakralinės erdvės stebėtojai ir dalyviai galime įsitikinti metafizinių substancijų reikšme harmonizuojant sakralinę erdvę. Ryšys tarp regimosios simbolio išraiškos ir neregimosios prasmės akcentuojamas ir kitų autorių tekstuose. Pasak žymaus sakralinių simbolių tyrinėtojo Juano Eduardo Cirloto, žmogaus regimoji aplinka, o ypač gamta, buvo ankstyvųjų žmonių įkvepėjai kurti meną, o kartu ir simbolius (Cirlot 2002). Arba kaip Šv. Paulius yra teigęs apie regimybės ir neregimybės ryšį, – *Per visibilia ad invisibilia*. „Tai reikėtų, kad žmogus dar nuo istorijos aušros intuityviai siektų neregimybę vaizduoti regimu pavidalu, jausdamas šių substancijų tarpusavio ryšį“ (ten pat). Žymaus XX a. filosofo Carlo Gustavo Jungo įsitikinimu, „žodis arba vaizdinys tampa simboliu, kai jis reiškia kažką daugiau nei akivaizdžioji jo reikšmė. Simbolis turi platesnę sąmoninę reikšmę, kuri niekada nėra tiksliai ir iki galo paaiškinama. <...> Kai protas tyrinėja simbolį, jis vedamas link idėjų, kurių priešastingumą sunku užčiuopti“ (Jung 1968). Iš viso to matome, kad sakralinių simbolių reikšmė žmogaus aplinkoje, be abejo, ir architektūroje, yra pamatinė sąlyga kuriant sakralinę erdvę. Tačiau simbolių įprasminimas architektūroje gali reikšti įvairiais, o laikui bėgant net ir kintančiais pavidalais. Daugelis išvardintų simbolių kalbos architektūroje pasireiškimo principų gali būti susieti su H. U. von Balthasaro propaguota universalus grožio, estetinio tobulumo sakralinėje erdvėje svarba.

Šių dienų sakralinėje architektūroje Balthasaro požiūris į erdvės ir regimųjų bažnytinių simbolių sakralumą dažniausiai fragmentiškai perteikiamas kai kuriose tradicinalistinio pobūdžio bažnyčiose. Joms būdingas regimųjų ženklų ir simbolių eksponavimas (kartais ir pernelyg tiesmukas), pasireiškiantis ikonografinio pobūdžio dailės kūriniais, tradiciškai – aiškiai atskirta presbiterijos zona, o pagrindinis

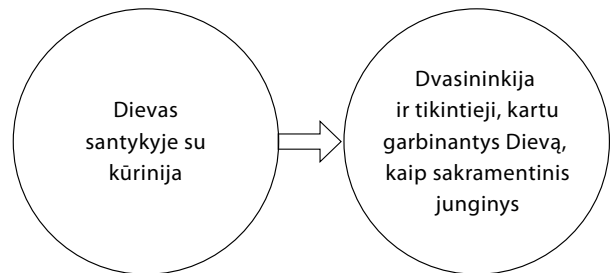
altorius įkomponuotas vienoje centrinėje simetrijos ašyje kartu su pagrindiniu įėjimu, tabernakulis kai kuriais atvejais taip pat komponuojamas šioje ašyje. Tokių šventovių meninėje raiškoje simbolių kalba ryškiausiai perteikiama dailės kūriniais, o pastato tūryje stengiamasi pasitelkti kompozicines harmonizavimo priemones, ypač apimtinių formų proporcijų darną. Siejant Balthasaro teologiją su šių dienų sakraline architektūra, ko gero, tiksliausiai šį ryšį apibrėžti kaip tiesiogiai proporcingą ryšiui su tradicija. Daugeliui šiuolaikinių architektų archetipinis bažnyčių įvaizdis glaudžiai susijęs su didingų praeities šventovių pavyzdžiais, neretas kūrėjas kurdamas šių dienų architektūrą semiasi patirties iš tradicijos. Tokia tendencija ypač ryški ir Lietuvoje, kai 1990 m., atgavus nepriklausomybę, vėl pradėta statyti bažnyčias, didelio visuomenės bei dvasininkijos palaikymo sulaukė glaudų ryšių su tradicija išlaikiusi naujųjų bažnyčių architektūra. Tikėtina, kad tam įtakos turėjo ir gausus Lietuvos sakralinės architektūros paveldas.

XX–XXI a. sakralinė architektūra ir K. Rahnerio teologijos įtaka

XX–XXI a. Katalikų Bažnyčios istorijoje vienu iš reikšmingiausių įvykių yra laikomas Antrasis Vatikano susirinkimas 1963 m. Pokyčiai sakralinės architektūros tradicijoje paprastai yra siejami su šio susirinkimo metu priimtų naujų taisyklių ir normų įtvirtinimu. Neretai ir dėl nesėkmingų naujųjų bažnyčių projektų pasigirsta kaltinimai naujajai dogminei konstitucijai – *Sacro Sanctum Concilium*, priimtai šio visuotinio Bažnyčios susirinkimo metu. Tačiau architektūros tyrinėjimuose paprastai nėra kalbama apie gilesnius priežastinius ryšius, nulėmusius pokyčius liturgijoje ir sakralinio meno (o kartu ir sakralinių simbolių raiškos) tradicijoje. Vienu iš tokių veiksmų galima laikyti Karl Rahner teologijos įtaką. Jo darbai turėjo įtakos Antrojo Vatikano susirinkimo veiklai. K. Rahneris pats buvo vienas iš Susirinkimo rengėjų, ekspertų. Įsigilinus į K. Rahnerio katalikiškąją pasaulėžiūrą, galima suprasti kai kurias šiuolaikinių bažnyčių minimalistinio stiliaus ir simbolių kalbos tendencijas.

K. Rahnerio teologinė krikščioniškos transcendentijos vizija remiasi Dievo, kuris, tapęs žmogumi (inkarnacija), pakeičia, transformuoja žmoniją. Pasak R. Vosko, K. Rahneris Dievą supranta kaip beribį laiko ir erdvės požiūriu, jis įsitikinęs, kad Dievą galima patirti laisvai ir asmeniškai per giluminę realybės dimensiją (ten pat). Tačiau lygiai taip pat K. Rahneriui Dievas yra ir didysis slėpinys, imanentiškas, egzistuojantis čia ir dabar, tačiau kiekvienas, kuris susitinka Dievą, yra evoliucionuojantis, augantis ir susitraukiantis tarsi

visata. Pagrindiniu Dievo pažinimo principu jis laiko tikinčiųjų sambūrį eucharistinėje liturgijoje, kai pasitelkiant giesmes, maldas, judesius, aplink supančias spalvas ir šviesą sukuriamas tikėjimo bendrystės jausmas (ten pat). Malda tokiu atveju sutelkiama ne į Dievą, kaip atskirą esybę, bet į jo buvimą tikinčiųjų sambūryje. Toks kontempliavimo principas dažnai vadinamas „horizontaliuoju“ (2 pav.).

2 pav. Bažnyčios plano, remiantis K. Rahnerio teologija, prasminė schema (Vosko 2006)

Fig. 2. Symbolic meaning of the church plan according to theological theories by K. Rahner (Vosko 2006)

H. U. von Balthasaro teologinę mąstymo kryptį galima reprezentuoti linijine bažnyčios pastato struktūra, o Rahnerio požiūrį į liturgiją atspindi centralizuoto arba laisvojo planavimo bažnyčia. Tokio tipo bažnyčiose kuriama kitokia sakralumo pajauta, čia siekiama sužadinti kolektyvinio maldingumo, tikėjimo bendrystės atmosferą. Visa bažnyčios vidaus erdvė orientuota aplink liturgijos vyksmą ir skatina tikinčiuosius joje dalyvauti, taip įgyvendinama pagrindinė antrojo Vatikano susirinkimo metu įtvirtinta liturgijos šventimo koncepcija. Tokių bažnyčių interjeruose vengiama ikonografinių simbolių arba jie naudojami ypač saikingai. Taip siekiama, kad lankytojai nebūtų blaškomi iliustratyviais vaizdiniais, bet verčiau telktųsi bendruomeninei maldai.

Panašiai kaip Rahneris simbolius suvokė teologijoje, taip jų svarba atsispindi ir kai kurių sakralinės architektūros tyrėjų tekstuose. Juose simbolis akcentuojamas nebe kaip vaizdinys – tarpininkas tarp *sacrum* ir *profanum*, bet labiau kaip simbolinė erdvių, formų, ribų sistema, tampanti sakralinė dėl į kontempliatyvumą orientuotos atmosferos erdvėje. Šiam tikslui pasitelkiama geometrinių formų simbolika, medžiagų autentiškumas, šviesos, spalvų bei garsų sąveika.

Sukurti erdvę, kuri žadintų sakralumo, transcendentijos pajautą, anot amerikiečių architekto Stepheno Shloederio, yra didžiausias iššūkis šiuolaikiniam architektui. „Žmogus – tai kūnas ir siela, turintys laikinąją ir amžinąją dimensijas, todėl ir bažnyčios, kurias mes

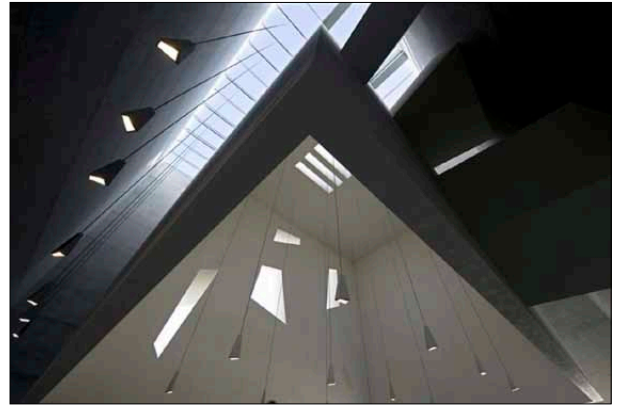
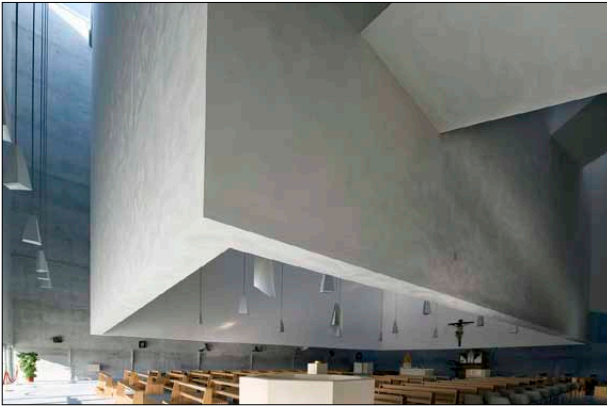
statome, turi tai perteikti“ (Schloeder 1998). Remiantis cituotu autoriumi, materijos ir dvasios skirtumai yra pernelyg dideli. Pasak jo, daugelis Vakarų mąstytojų šiandien dažnai klysta, kai bando neigti dvasingumo egzistavimą arba neigti galimybę, kad metafizinės substancijos nėra atvaizduojamos pagal įprastus objektyvius mokslo principus (ten pat). Minėtas autorius pateikia biblinį motyvą, kuris nurodo pirmąją transcendentinę krikščionybės esmę. Teiginys „Ir Žodis tapo kūnu (Jn 1:14)“ rodo konkretų transcendencijos transformavimosi į materiją vyksmą. Šiuo atveju S. Schloederis, panašiai kaip ir K. Rahneris, simbolį regi ne kaip išorinę nuorodą, bet kaip reiškinių, kuris geba būti transformuotas į sakralinį, transcendentinį. Tokiu atveju net ir ištartas žodis (malda) gali paversti tam tikrą apibrėžtą erdvę sakraline. O erdvės architektūrinis pavidalas, kai jam suteikiama darni geometrinė formų ir proporcijų visuma, geba sustiprinti erdvės sakralumo pajautą. Panašaus požiūrio laikosi ir žymus JAV architektas, holistinio dizaino propaguotojas Anthony Lawloras. Jo teigimu, erdvės sakralumas nėra vien tik kulto pastatų savybė, sakralumą galima sukurti bet kokiais fiziškai suformuotai erdvei, jei tik sugebėsime jai suteikti atitinkamai gilią prasmę (Lawlor 1994). Čia pat A. Lawloras pateikia reikšmingą Josepho Campbello poziciją apie sakralinės erdvės sampratą. J. Campbello įsitikinimu, „sakralinė erdvė – tai tokia erdvė, kurioje atsiskleidžia transcendencijos pojūtis <...>. Kai įžengiama į tokią erdvę, aplink viskas yra simboliška, o visas pasaulis tampa mitologizuotas. <...> Tokioje erdvėje viskas byloja apie dvasios pakilimą“ (Lawlor 1994). Douglas Hoffmannas knygoje „Sakralumo beiškant šiuolaikinėje religinėje architektūroje“ (angl. *Seeking the Sacred in Contemporary Religious Architecture*) kalbėdamas apie sakralumo pajautą erdvėje, remiasi Rudolfo Otto mintimi, kad „erdvės sakralumo pajautos [žmoguje] neįmanoma išmokyti, ją galima tik pažadinti mintimi, kad viskas, kas ateina „iš dvasios“, privalo būti pažadinta“ (Hoffman 2010). Toliau D. Hoffmannas dar prideda, kad „architektūra, kaip statiško būvio objektas, negali tiesiogiai (*per se*) mokyti, tačiau gali stebėtojui suteikti nuorodas pažadintam sąmoningumui“ (ten pat).

Nuorodomis į transcendenciją, kurias mini Hoffmannas, architektūroje gali būti ir geometrinės formos, kurios dar nuo ankstyvųjų civilizacijų laikų siejamos su tobulumu, tvarka ir harmonija. Ilgainiui tam tikros geometrinės formos įgavo tam tikras simbolines prasmes. Antikos laikais apie geometrinių formų universalų simbolizmą rašė Platonas, suformulavęs savo penkių masyvų teoriją. Pitagorui geometrija buvo ne tik priemonė suvokti aplinkai, bet ir kertinis raktas į Visatos paslapčių (ezoterinių ir egzoterinių) pažinimą.

Šių dienų menotyros tekstuose apie geometrinių formų simbolines reikšmes yra rašęs C. Demetrescu. Jo teigimu, „apskritimas krikščioniškoje simbolikoje reiškia dieviškumą, dvasinį pasaulį, šventumą. Kvadrato simbolinė reikšmė yra kosmosas, materija, žemiškasis būvis“ (Demetrescu 2000). Kvadratas įbrėžtas į apskritimo vidų simbolizuoja dvasios virsmą į materiją, Dievo įsikūnijimą į žmogaus kūną. Šie simboliai kartu pasitaiko dar Bizantijos laikų bažnyčiose, kur kubo formos šventovė viršuje turėdavo įrengtą apskritimo formos skliautą, reiškiantį Dievo viršenybę prieš žmogų ir dvasios viršenybę prieš materialumą.

Čia paminėtų tyrinėtojų požiūris į sakralinę erdvę bei jos simbolizmą turi glaudų ryšį su K. Rahnerio formuojama bažnyčios, kaip bendruomenės sambūrio ir maldos erdvės, samprata. Erdvė ir joje tarpstantys simboliai veikia ne per vaizdinį, bet per savo vaizdinę išraišką ir per sandarą – morfologiją. Lygiai taip ir bažnytinė liturgija, Rahnerio įsitikinimu, yra veiksmi ne tada, kai yra stebima, bet kai joje dalyvaujama. Todėl čia galima įžvelgti gana ryškią takoskyrą tarp Rahnerio sakralinės bažnyčios erdvės sampratos ir Balthasaro įsitikinimų. Ryškių skirtumų galima pastebėti ir architektūrinuose sprendiniuose. Anksčiau aptarto H. U. von Balthasaro teologijoje matėme dominuojant tradicionalizmą ir naujas jos raiškos formas, o K. Rahnerio teologinės idėjos sėkmingai tarpsta šiuolaikinėse minimalizmo stiliaus bažnyčiose, nors šių tendencijų ištakos regimos dar gerokai anksčiau, pvz., Le Corbusier suprojektuotose šventovėse ir pan.

Kaip vieną iš charakteringiausių tokio pobūdžio šiuolaikinių pavyzdžių galima paminėti architekto Massimiliano Fuksas suprojektuotą bažnyčią Italijoje, Folinjo mieste (2009 m., 3 pav.). Čia architektas, įgyvendindamas naująją katalikiškųjų mišių liturgijos sampratą, suprojektavo kubo formos bažnyčios pastatą. Architektūrinės interjero erdvės leitmotyvas – erdvėje kabanti kvadratinė skliauto stilizacija. Šiuo erdvinio elementu architektas presbiteriją ir tikinčiųjų zoną suprojektuoja į vientisą erdvę. Tai raiškiai perteikia bendruomeninio dalyvavimo liturgijoje idėją, įtvirtintą po Vatikano Antrojo susirinkimo. Kartu čia įžvelgiami ir jau aprašyti K. Rahnerio teologijos principai, į pirmą planą iškeliantys Dievo buvimą bendruomenėje. Sakralinių simbolių raiška šioje šventovėje subtili, dominuoja kubo kube motyvas, veikiausiai bent iš dalies atkartojantis Didžiosios Jeruzalės šventyklos ir ją supančio kiemo prototipą. O efektingas natūralios šviesos srautų modeliavimas pastato erdvėje byloja apie šviesos, kaip universalios substancijos tiek fizine, tiek ir metafizine prasme, svarbą krikščionybėje. Kubas krikščioniškoje kultūroje yra dažnai pasitaikantis simbolis, kuris perteikia materijos, žmogiškojo kūno sam-

3 pav. Chiesa Di Foligno, Italija (archit. M. Fuksas ir D. Fuksas, 2009 m.)

Fig. 3. Chiesa Di Foligno, Italy (architects M. Fuksas, D. Fuksas, 2009)

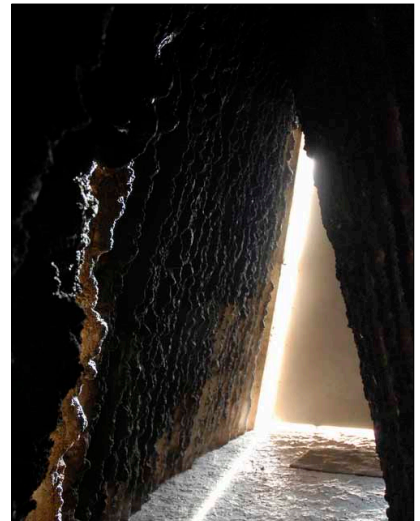
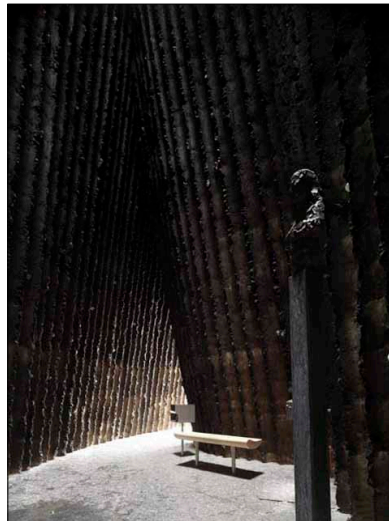
4 pav. Šventojo Rožančiaus bažnyčia St. Amant mieste, JAV (archit. Trahan Architects, 2005 m.)

Fig. 4. Holy Rosary Church in St. Amant, USA (Trahan Architects, 2005)

pratą. Kartu čia galima išvelgti paraleles tarp Kristaus kaip Bažnyčios kartinio akmens simbolio ir teologinės doktrinos apie Dievo išikūnijimą įtvirtinimo. Biblijoje kubas sietinas ir su Naujosios Jeruzalės vizija, aprašyta Apreiškimo knygoje.

Panašią architektūrinę kalbą pasirinko ir architektų kolektyvas „Trahan Architects“ iš Jungtinių Amerikos Valstijų, kai kūrė Šventojo Rožančiaus bažnyčią (4 pav.) St. Amant mieste. Šie architektai sukūrė beveik aklina kubą formos tūrį, tik keletas bažnyčios interjere įstrižai sienas perveriančių nišų yra kaip švieslangiai. Estetiniu požiūriu sterili erdvė ir keletas vaiskios šviesos pluoštų sukuria ramybės ir atsiribojimo nuo išorės pojūtį. Kaip ir prieš tai aptartu atveju, čia architektai naudojo kubo formą, kaip simbolinę prasmę turinčią geometrinę formą, šį išpūdį dar sustiprindami monumentaline konstrukcine medžiaga. Krikščioniškąją koplyčios paskirtį išduoda interjero sienoje įtvirtintas kryžiaus ženklas. Ši koplyčia rodo ir atgimstančią privačių šeimos koplyčių kūrimo tendenciją, tai nebe pirmas tokio pobūdžio sakralinės paskirties statinys šiuolaikinėje architektūros gamoje.

K. Rahnerio teologijos atspindžių galima išvelgti ir architekto Peter Zumthor suprojektuotoje Bruder Klaus koplyčioje (2007 m., 5 pav.). Sakralumo pajautą architektas kūrė pasitelkdamas mistišką šviesos ir rupios plastinės išraiškos interjero sienų žaismą. Vertikaliai link šviesos srauto siaurėjanti erdvė kuria medityvumo, mistiškumo atmosferą. Eksterjero tūrinė plastika radikaliai priešinga – griežtos trapecinio plano formos bokštas tarsi skulptūrinė stela iškyla virš horizonto. Galima numanyti, kad P. Zumthoras pastato išorei siekė sukurti archajiško megalito išpūdį, galbūt galima čia išvelgti ir tam tikrų paralelių su kino virtuozo Stanley Kubriko fantastinio kino juosta „2001: kosminė odiseja“ (1968 m.), kur gausiai mistinių simbolių prisodrintame filme vaizduojamas ankstyvosios žmonijos susidūrimas su nežemiškais monolitais. Pastato architektūra skatina sakralumo pajautą, kurią būtų galima apibūdinti kaip medityvinę, tiksliau tariant, erdvės sakralumo pojūtis nėra susietas su pavieniais simboliais, bet suvokiamas iš bendros tūrinės erdvinės visumos. Tokia erdvė nesistengia sakralumo iliustruoti, bet padeda jį išgyventi individualiai.

5 pav. Bruder Klaus koplyčia, Mechernichas, Vokietija (archit. P. Zumthor, 2007 m.)

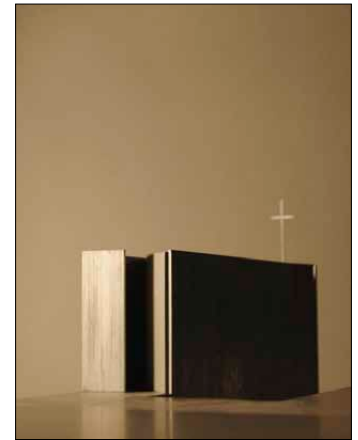
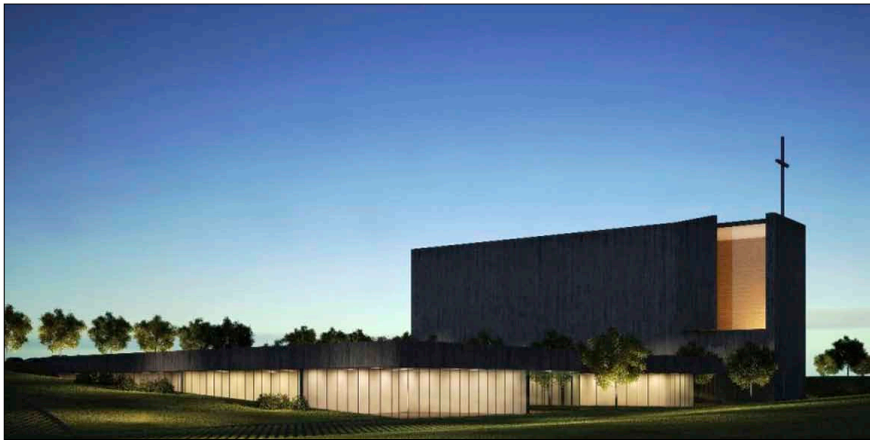
Fig. 5. Bruder Klaus Chapel, Mechernich, Germany (architect P. Zumthor, 2007)

Panašios stilistikos sakralinės architektūros pavyzdžių Lietuvoje stinga, nors bandymų tokią erdvę kurti buvo. 2007 m. surengtame Pašilaičių bažnyčios ir parapijos namų idėjos konkurse nugalėję architektai Donaldas Trainauskas ir Darius Baliukevičius idėjinia-me projekte numatė iš monolitinių betono konstrukcijų suformuotą bažnyčios pastatą (6 pav.). Masyvus betono gretasienis komisiją sužavėjo lakoniškumu ir simboliškai įprasminata pravirų durų idėja fasade. Tokia meninė idėja turėtų skatinti įžengti pasauliečius į sakralinę erdvę. Architektūros kokybę liudija harmoningos pastato proporcijos, kompozicinis integralumas į aplinką. Tačiau laikas parodė, kad tokio pobūdžio sakralinė architektūra sunkiai skinasi kelią į mūsų visuomenę, dvasininkams atmetus šį laimėjusį projektą, buvo pakviestas kitas architektas kurti alternatyvaus, visiškai kitokios išraiškos projekto.

Jau minėtame Pašilaičių bažnyčios ir parapijos namų idėjos konkurse išsiskyrė ir architektės Andrės Baldišiūtės kartu su kūrybine grupe parengtas bažnyčios projektas (7 pav.). Suprojektuotas bažnyčios pastatas išsiskiria vientisa briaunota forma, o fasadų kompozici-

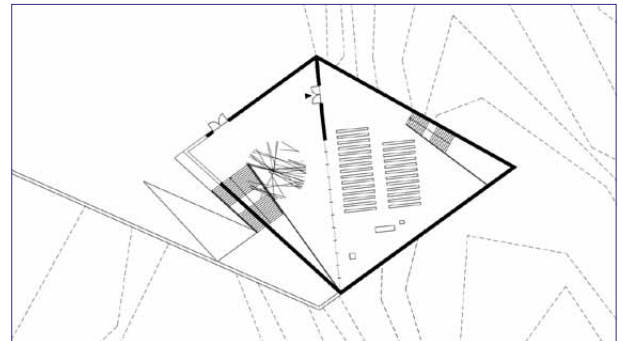
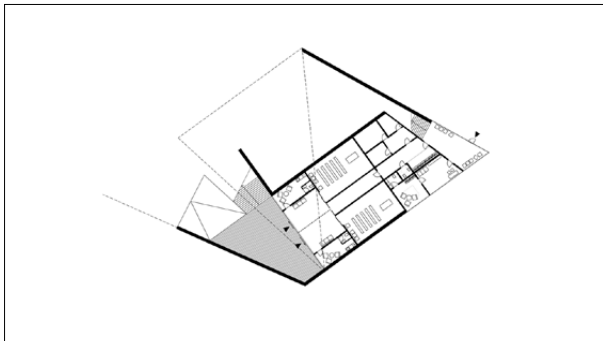
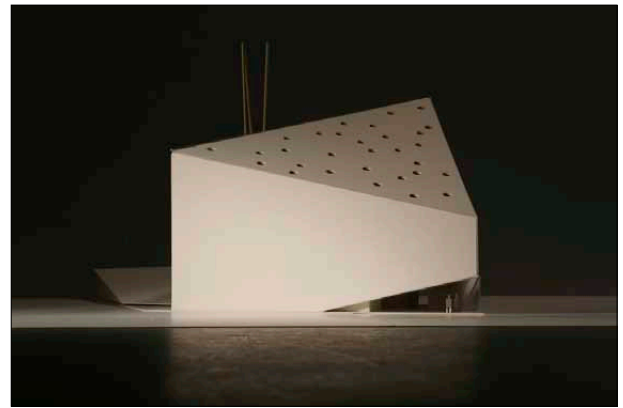
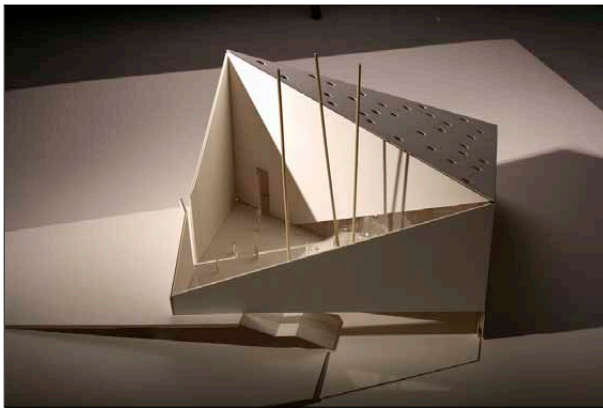
joje vyrauja trikampių formų motyvai. Trikampis, kaip geometrinis simbolis, užkoduotas tiek liturginės erdvės planinėje formoje, tiek į bendrą tūrį integruotame šventoriuje. Pastarojo projektinis sprendimas ypač inovatyvus, bažnyčios pastato ir šventoriaus erdvės suliejimas į bendrą formą suteikia jam jaukumo ir kameriškumo savybių. Bendra architektūrinė formų kalba grakšti ir santūri, baltos spalvos naudojimas šio projekto sprendiniuose prideda papildomų užuominų į šviesos, tvarkos ir harmonijos simboliškumą.

Šiuolaikinė bažnyčių architektūra neretai kritikuojama dėl sakralinių simbolių stokos, dailės kūrinių integravimo interjere tradicijos nykimo. Tai ypač taikoma minimalizmo srovei priskirtiniams pastatams. Tačiau labiau įsigilinus į vieno įtakingiausių XX a. Katalikų Bažnyčios teologijos korifėjų K. Rahnerio požiūrį į sakralumą, galima įsitikinti, kad bažnyčios pastatą galima suvokti ir kitaip. Naujosios liturgijos samprata bei imanentiško Dievo pažinimo mokymas leidžia stebėtojiui regimą simbolį pakeisti į juslėmis patiriamą sakralumo išgyvenimą. Erdvė ir šviesa – pagrindiniai tokio pojūčio stimulatoriai, simbolinė šviesos kaip substancijos

6 pav. Pašilaičių bažnyčios ir parapijos namų projektas Vilniuje (archit. D. Trainauskas, D. Baliukevičius, 2007 m.)

Fig. 6. Competition project of the church in Pašilaičiai, Vilnius (architects D. Trainauskas, D. Baliukevičius, 2007)

7 pav. Pašilaičių bažnyčios ir parapijos namų projektas Vilniuje (archit. A. Baldišiūtė, A. Neniškis ir kiti, 2007 m.)

Fig. 7. Competition project of the church in Pašilaičiai, Vilnius (architects A. Baldišiūtė, A. Neniškis et al., 2007)

reikšmė krikščionybėje labai aiški – Šviesa = Žodis, taip skelbiama Jono evangelijos prologe. Todėl tokios architektūros simbolių kalba reikšminga ne pačių simbolių gausa ar įvairovė, bet jų įprasminimo grynumu ir prasmes gilumu.

Išvados

1. Išanalizavus Hanso Urso von Balthasaro teologijos kertinius bruožus, išryškėjo, kad jo propaguojamos vertybės bei Dievo samprata yra ryškus Bažnyčios
2. Apibendrinant estetinių, simbolių kriterijų reikšmę Katalikų Bažnyčios mokyme, pastebėtina, jog H. U. Balthasaras buvo vienas iš aktyviausių regi-

istorinio paveldo, kurį sudaro meno ir teologijos sintezė, atspindys. Tampa akivaizdu, jog bažnyčios pastatas Balthasarui simbolizuoja keliavimo į tikėjimą ir Dievo pažinimą priemonę, kartu ir regimąjį dangiškųjų tiesų reprezentavimą. Kokybiniai kriterijai, kuriuos jis iškelia (*gražu, gera ir tikra*), atspindi bažnyčių altorių, tabernakulių puošyboje ar kituose sakralinės dailės kūrinuose.

mąjį grožį iškeliančių teoretikų. Jis Dievą tiesiogiai siejo su grožiu, o žemiškąjį grožį traktavo kaip dangiškojo grožio atspindį. Todėl vertinant šiuolaikinę sakralinę architektūrą, ypač sukurtą brutalizmo ar minimalizmo stiliumi, neretai iš šiuolaikinių dvasininkų pasigirsta kritika tokių pastatų atžvilgiu, mat juose pasigendama Balthasaro iškeltų sakralumo, sakralaus grožio kanonų.

3. Žvelgiant į kai kuriuos šiuolaikinių bažnyčių ar koplyčių pastatus, juose išryškėja Karlo Rahnerio teologijos atspindžiai. Raiškiausiai jie pastebimi šiuolaikinių minimalizmo srovei priskiriamų bažnyčių architektūroje, kur žiūrovo dėmesys sutelkiamas į aktyvų dalyvavimą liturgijoje. Žmogus tokios architektūros apsuptyje nėra vien tik stebėtojas, bet veikia dalyvis. Sakralumo ir transcendencijos pojūtis yra kuriamas įtaigiai modeliuojant natūralią šviesą erdvėje. Svarbu pabrėžti, jog minimalizmo stiliumi sukurta sakralinė architektūra nesistengia paneigti ankstesnių laikotarpių meninės kalbos, tiesiog kitomis meninėmis priemonėmis perteikiamos, išryškinamos kitos ne mažiau aktualios Katalikų Bažnyčios mokymo tiesos. Sakraliniai simboliai tokiose šventovėse reiškiasi itin subtiliai, išlaikant kuklumą, asketiškumą, nesiekiant dominuoti ar kaustyti žiūrovo dėmesį vienoje vietoje.
4. Daugelyje šiuolaikinių minimalizmo srovės sakralinių pastatų raiškiai atsiskleidžia ikonoklazmo epochos idėjos, jos būdingos ir K. Rahnerio teologijai. Todėl nesunku įsitikinti, jog erdvės sakralumas tokiose šventovėse kuriamas ne pažodiniiais vaizdiniais ar įmantria puošyba, bet labiau per formų darną, šviesos ir monumentalių paviršių žaismą, aktyvų liturgijos šventimą, kuris pats savaime yra visos tikinčiųjų santalkos pagrindas. Akivaizdu, kad Rahnerio įsitikinimas apie Dievo buvimą čia ir dabar, Jo pasiekiamumą kiekvienam, atsižvelgiant į tikinčiojo tobulėjimą, formuoja prielaidas kitokiai, imanentiškesnei architektūrai sukurti. Todėl ir sakralinė erdvė, remiantis Rahnerio teologijos samprata, yra suvokiama kaip meditatyvinė erdvė asmeniniam ar bendruomeniniam ryšiui su Dievu išgyventi.

Literatūros sąrašas

- Cirlot, J. E. 2002. *A dictionary of symbols*. Mineola: Dover Publications. ISBN 0-486-42523-1.
- Christopherson, D. F. 2004. *A place of encounter*. Minneapolis: Augsburg Fortress. 49, 50 p. ISBN 0-8066-5107-5.
- Demetrescu, C. 2000. *Symbols in sacred architecture and iconography*. The Institute for Sacred Architecture [interaktyvus], [žiūrėta 2011 balandžio 14 d.]. Prieiga per internetą: http://www.sacredarchitecture.org/articles/symbols_in_sacred_architecture_and_iconography/

- Hoffman, D. 2010. *Seeking the sacred*. Kent: The Kent State University Press, 6–7. ISBN 978-1-60635-047-8.
- Jung, C. G. 1968. *Man and his symbols*. London: Aldus Books. 4 p. ISBN: 0-440-35183-9.
- Lawlor, A. 1994. *The temple in the house*. New York: Tarcher/Putnam Book. 145, 146 p. ISBN 0-87477-777-1.
- Nichols, A. 2011. *A key to Balthasar: Hans Urs von Balthasar on beauty, goodness, and truth*. London: Baker Academics. 1 p. ISBN 978-0-8010-3974-4.
- Paškus, A. 2002. *Žvilgsnis į pasauliežiūrinę aplinką, šventovę, save*. Kaunas: Lietuvos Katechetikos Centro leidykla. 113 p. ISBN 9955-494-04-2
- Schloeder, S. 1998. *Architecture in communion*. San Francisco: Ignatius. 29 p. ISBN 0-98870-631-9.
- Stice, R. 2012. *Living stone: the beauty of the liturgical altar*. The Institute for Sacred Architecture [interaktyvus], [žiūrėta 2014 birželio 30 d.]. Prieiga per internetą: http://www.sacredarchitecture.org/articles/living_stone_the_beauty_of_the_liturgical_altar/
- Vosko, R. 2006. *God's House is our house*. Minnesota: Liturgical Press. 33 p. ISBN -13: 978-0-8146-3014-3.

SYMBOLISM OF SACRED ARCHITECTURE IN THEOLOGY BY H. U. VON BALTHASAR AND K. RAHNER

L. Krūgelis

Abstract. Closely tied to a particular religion, sacred architecture has always been hidden behind the veil of mystery and enigma. A wide variety of sacred symbols used in church architecture are little explored. In art criticism, symbols are often seen as visible and associative images that have a meaning of their own. Sacred architectural symbolism of the twentieth century has faced significant changes. The question is: why do new churches built in the minimalist style lack visible iconographic religious symbols and signs? Is the post-modern secular art to blame for the absence of artistic iconography? With the help of the interdisciplinary research, this article aims to discuss a possible impact of theological currents on contemporary church architecture. In addition, it compares the shift in the concept of a church as a building of worship after the Second Vatican Council. Finally, this article analyses examples of church architecture that emerged as a result of interaction between these processes.

Keywords: sacred space, symbol, church, architecture, theology, minimalism.

LINAS KRŪGELIS

Assoc. Professor, Department of Design, Vilnius Gediminas Technical University, Saulėtekio al. 11, LT-2040 Vilnius, Lithuania. E-mail: linnarri@yahoo.com

PhD of Humanities, Assoc. Professor at Vilnius Gediminas Technical University. Research interests: architecture and design.